

ELŐSZÓ

Megvolt hát a 13. találkozó a Hadak Útján. Köszönet érte a Békés Megyei Múzeumok Igazgatóságának, a vendégszerető Gyula városának, a segítőknek és nem utolsó sorban Liska Andrásnak. Okosan hallgattunk, némileg vitatkoztunk, jót kirándultunk és általában – ahogy szoktuk – jól éreztük magunkat. Még megvagyunk, működik a társaság szelleme (bár a kifulladás némi jeleivel küszködve). Elkelne azért az új lendület – hol vagytok, a népvándorlás korának fiatalabb kutatói?

Némi meglepetést keltett, hogy milyen ügyesen nyomultak az antropológus kollégák – ez a kötetben is látható: a 6 régész szerzőt számszerűen leelőzte a 7 embertani tanulmány. Csak gratulálni tudok nekik, szeretjük őket mi régészek, szükségünk van rájuk, és értékeljük munkájukat. Az alábbi bemutatásnál – nem nélkülözve némi egészséges szakmai sovinizmust – kénytelen leszek picit más hangsúlyokat alkalmazni régészek és antropológusok esetében. Nem várhatja tőlem senki ugyanis, hogy véleményt mondjak a tudományukon belüli teljesítményről. Akkor se, ha máris sokat tanultam tőlük. Egyetlen dolgot kísérlehetek meg: kihámozni, hogy a régész számára mi újat adnak. Most és nekem. Egyelőre tovább érelem azt, amivel évek óta szekálnak barátaink: hogy fogalmazzam meg, mit várok (várunk) tőlük.

Még a hat leadott régész cikk sem foglalkozik mind a népvándorlás korának régészetével. Fancsalszky Gábor például a népszerűsítő irodalom stílusában azt foglalta össze, amit a Kárpát-medence germán népeinek történetéről fontosnak tart. Örvendhetünk látóköre bővülésének, új eredményt (reméljük: még) nem kérhetünk rajta számon.

A két avar koros tanulmány jól bevált kutatási stratégia mentén halad tovább. Perémi Ágota bemutatta, hogy éles szemmel mi mindent lehet szórványokból – a kékkúti temető maradványaiból – kihozni. Gyarapodtunk tehát egy új „Zamárdi-Káptalantóti” típusú lelőhellyel a 7. század végéről – 8. század elejéről és elgondolkozhatunk azon, hogy a koporsójukra két téglalap alakú lemezt kereszt alakban felszegező, amúgy lóval áldozó népek keresztények voltak-e? A ráadás: rövid ismertető egy (újabb) olyan későavar temetőről, amelyet 10–11. századi köznépi sírok rétegeznek fölül. A csemege: az ősrégi asztragaloszjáték első, jól datálható avar kori előfordulása. Kiss Gábor tanulmánya is két – összefüggő – részből áll. Sikerült újra felfedezni, lenyűgözően széles kitekintéssel és aprólékos elemzéssel keltezni, a déli kultúrkapcsolatok rendszerébe illeszteni egy ritka tárgyat (préselőmintát), mi-

közben betekintést nyertünk a középavarkor–későavarkor határán lejátszódó technikai változás (préselés–öntés) folyamatába. A folytatás a tavaly közölt békéscsabai préselőmintával kapcsolatos. Hihető hipotézise szerint az indádszes préselt varkocsdíszek mellett Dunapataj-típusú dobozboglár motívumait állították elő vele. Van itt kérem minden, ami kell: listák, szeriáció, motívumelemzés, tárgyleírás. Azt azonban még ő sem tudja, hogyan kerül sírba (ha sírban volt) az egyik, legalább kétszáz évvel későbbi településre a másik préselőminta?

Tartva az időrendet: Herold Hajnalka és Költő László az előadottól eltérő különlegességgel szolgált, egy olyan, a honfoglalás előestéjére, a 9. század második felére keltezett tapasztásdarabbal, amelybe két, egymást derékszögben metsző vonalat, azaz egyenlő szárú keresztet karcoltak be. Bajelhárító, babonás jelként értékelték – én nekik hiszek.

Nagy örömmre szolgált Füredi Ágnes dolgozata, a káli 10. századi köznép temető leleteinek közlése. Adósságot törlesztett Szabó János Győző hagyatékának gondozásával, méltó emléket állítva az ásatónak. Tudatosan elkerülve a hiedelemvilág buktatóit, tiszteletteljes kritikától sem visszariadva küzd a korai keltezés elismertetéséért. Ez a lényeg: minden olyan adat fontos, ami igazolhatja, hogy a honfoglaló köznép a honfoglalás óta létezik és nem háromnegyed évszázaddal később „keletkezik”.

Simonyi Erika ugyan Árpád-kori házleleteket (7 db-ot) közölt Gyál határából, megfigyelései, következtetései és feltételezéseik azonban általános érvényűek. Magam is biztosra veszem, hogy a földbe mélyített házak java része padlózva volt, az „ülőödrök” fedettek voltak, azaz veremként szolgáltak. A „nyelek” kérdését körünkben (is) tárgyaltuk már. Simonyi új (új megfigyelésekre alapozó) feltevése: ezek a légáramlást segítő kürtők voltak (továbbra is ajánlom a „kémény” terminus kerülését, fő szövegében a szerző is ezt teszi). Csemegét itt is kapunk: agyaghurkákból épített (másodlagos) kemencét ismerhetünk meg.

Na már most, ami az embertanosokat illeti. Olvashatunk figyelemfelkeltő, diagnosztikai jellegű cikkeket. Hegyi Andrea előadásában megtanulhattuk, hogy az orrcsontoknak többféle fejlődési rendellenességei lehetnek, amelyeket hazai anyagon először figyeltek meg. A felsorolt lelőhelyek régész szemmel egyelőre nem sokat mondanak (pl. „M5 autópálya ásatásai”), és csak a legvégén derül ki, hogy szarmaták is voltak közöttük. Tóth Gábortól (és társaitól) megtanulhattuk, hogy mi is az a tölcsérmellkas. Két új esettel gyarapodtunk, ugyanazon mikrorégióból (Fenekpuszta). Igaz, ezer év van közöttük, ami akár a családi halmozódást, akár az öröklés lehetőségét tekintve még a biológus számára is nagy idő.

Merczi Mónika folytatta a sérülések és betegségek szempontjából halmozottan hátrányos helyzetű késő római népesség bemutatását (az esztergomiak sem állnak jobban, mint a korábban tárgyalt gizellamajoriak). Kár, hogy a régészeti feldolgozás még hiányzik, a temető belső időrendjére így nem támaszkodhatott – pedig ő az egyetlen, aki egyénekre lebontva, sírszámokkal közli az eseteket (ezért tu-

dom, hogy halmozottan fordulnak elő a bajok: van, akinek a csontjain 5–6-féle betegség is nyomot hagyott). Tessék bátran hozzájárulni egykorú, de régészetileg feldolgozott temetők anyagához is – gyanítható ugyanis, hogy a jelenség mögött történetileg értékelhető okok rejlenek.

Három tanulmány alkot egy avar kori blokkot az antropológusok cikkei között – három nagyon eltérő régészeti háttérrel, három eltérő embertani megközelítéssel. A Szarvas, Grexa-téglagyári lelőhely a rovásírásos tűtartójáról híres, amúgy közöletlen, mintegy 200 évig volt használatban. Molnár Erika jegyezte a paleopatológiai feldolgozást. Feltűnő a fertőző betegségek nagy száma, megjegyzendő a stresszfaktorként számon tartott zománchypoplasia gyakorisága és a nemek közötti különbség, ami mögött munkamegosztást, a férfiak megerőltető fizikai munkáját gyaníthatjuk. Nem nagy meglepetés egy falusi temető esetében, arra azért kíváncsi lennék, hogy a korai és késői síroknál ugyanaz-e a helyzet. Kronológiáról egyetlen esetben esett szó (tuberkulózis 2 korai, 2 középvár és 6 későavar esetében). Két egykorú, szomszédos, amúgy antropológiailag közel álló somogyi későavar kori temető (Toponár és Fészerlak) paleoszomatológiai állapotát vetette össze Évinger Sándor (természetesen mindkét leletanyag közöletlen, csak mutatványokat ismerünk belőlük). Végre valaki régészek által feltételezett (ez esetben társadalmi) különbség embertani vetületét keresi – az egyiket ugyanis „gazdagnak”, a másikat „köznépi-nek” értékelték a jelentések. A szerző figyelmét elkerülte viszont, hogy a toponári temetőből további 67 sír ismert (Bárdos Edith ásatása, az embercsontok Kiszely Istvánhoz kerültek). Eltérő szociológiai státuszra legfeljebb a két lósír utalt (meggondolandó azonban, hogy nem csak eltérő hagyományokról van-e szó). Ettől függetlenül, a vizsgálatnak a táplálkozási szokásokra utaló következtetései felkelthetik a régészek figyelmét: nagyjából ugyanúgy táplálkozott a két falu népe, főleg növényi szénhidrátokat ettek, kevés fehérjét, ásványi anyagot, vitamint (amint az jó földművelőként illik). A különbség (ismét) a fogzománc hypoplasiájában mutatkozott meg: a fészerlakiak még nélkülöztek is (naiv kérdésem: ez a szarvasiak stressze?). A régészet által is tárgyalt etnikai probléma izgatja a Lipp Vilmos-féle Keszthely környéki ásatások meglévő embercsontjainak feldolgozóit (Varga Péter adta elő, Bernert Zsolt, Fóthi Erzsébet és Gyenis Gyula is aláírta). Dicséretes törekvéssel indítanak: megkísérlik megérteni a Keszthely-kultúra körül dúló vitákat. Nem könnyű feladat (ráadásul Bóna István neve kimaradt belőle). Az eredet kérdésének megoldásához kellene az antropológia hozzájárulása, ezt a munkát akarják elkezdni. Dicséretes. A baj ott van, hogy ehhez a Lipp-féle anyag a legkevésbé alkalmas. A több ezer fenékpusztai és dobogói sírból összesen 120 áll rendelkezésre, az is összekeverve. Azt sem tudjuk, hogy ebből mennyi tartozik valóban a Keszthely-kultúrába? Ha véletlenül mind oda tartozna, akkor sem tudjuk, melyik fázisába? A más temetőkkel való összevetésnek is vannak további buktatói. Készséggel elhiszem, hogy a vizsgálatba bevont római kori szériáktól élesen elkülönülnek (van köztük vagy 250 év intenzív népvándorlaskor), az (időben és kultúrában vegyes)

dunántúli „avarokhoz” inkább hasonlítanak (a példák a korai Környétől a 9. századi Sopronkőhidáig ívelnek). Megszívlelendő az utolsó mondat: „a Keszthely-kultúra népessége ... tovább élt a helyi környékbeli népességben”.

Targubáné Rendes Katalin, Tóth Gábor, Suskovics Csilla a tájegységben maradvra zárta az időrendi sort a Fenékpusztá, Pusztaszentegyházi-dűlőbeli 12–16. századi temető feldolgozásáról szóló előzetes közleménnyel. Alapadatok, oszteometriai vizsgálatok, demográfiai analízis, őskórtani esetek mellett-után a népvándorlás koros régész felfigyelhet arra, hogy a középkorról kialakult képbe belejátszik a honfoglalók koponyafarmájának túlsúlyba jutása is.

Folytatása következik Keszthelyen.

Győr, 2003. október

Tomka Péter